

«ЖІНОЧЕ БУТТЯ» КРІЗЬ ПРИЗМУ ТІЛЕСНОСТІ У МАЛІЙ ПРОЗІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ЗАВ'ЯЗЬ»)

У статті осмислено концепцію людини, розгорнуту через образи жінок (дівчини, матері, бабусі); досліджено дискурс тілесності на рівні художнього вираження у малій прозі Григора Тютюнника. Проаналізовано художньо-видові модифікації тілесності: тіло як носій духу, як виразник душі; тіло як будова; як інструмент; тіло як засіб спілкування. Важливо зауважити, тілесність у творах Григора Тютюнника є одним із структурних елементів літературної концепції письменника.

Ключові слова: тілесність, жінка, концепція, мала проза.

В статье осмыслено концепцию человека, разворачивающуюся благодаря женским образам (девушка, мать, бабушка), исследовано дискурс телесности на уровне художественного выражения в малой прозе Григора Тютюнника. Анализируются художественно-видовые модификации телесности: тело как носитель духа; как показатель души; тело как строение; как инструмент; как способ общения. Стоит отметить, что телесность в произведениях Григора Тютюнника является одним из структурных элементов литературной концепции писателя.

Ключевые слова: телесность, женщина, концепция, малая проза.

The paper interpreted the concept of man rolled over images of women (girls, mothers, grandmothers), examines the discourse of physicality at the level of artistic expression in the small prose Gregory Tyutyunnik. Analyzes the art-specific modification of corporeality: the body as a carrier of the spirit, as the spokesman of the soul, the body as a structure, as a tool, the body as a means of communication. It is important to note physicality in the work of Gregory Tyutyunnik is one of the structural elements of the concept of literary writer.

Keywords: physicality, woman, concept, small prose.

Комплексне осмислення літератури 60-х років потребує часового дистанціювання, як відомо, це відносно короткий період розвитку новітнього письменства. Усвідомлення авторами обмеженості соціалістичного реалізму спричинилося до інтенсивних пошуків нових методів, способів художнього узагальнення, стильового і жанрового розмаїття. Ці тенденції проектує на прозу Григора Тютюнника, творчий доробок якого аналізовано у працях В. Дончика, І.Дзюби, М. Жулинського, В. Мельника, Л. Мороз, В. Нарівської, В. Панченка, Г. Сивоконя, В.Фашенка, Г. Штоня. Хоча, тютюнникознавство не мало чітко сформульованої науково-дослідницької стратегії, ті чи інші аспекти психологізму письменника час від часу були об'єктом дослідження (В. Даниленко, Н. Заверталюк, І. Захарчук, О.Пахльовської Н. Тульчинської, М. Хороб).

Необхідність сучасного прочитання художнього доробку Григора Тютюнника продиктована тим, що концептуальне осмислення жіночого начала у творах письменника дає можливість простежити еволюцію його світобачення. Є невеликі наукові розвідки, які торкаються специфіки жіночих образів у творчості автора: питання жіночої антропомії (С. Бирик), проблеми «жінки у художньому світі» (О. Данилша), амбівалентності жінки- матері у підсвідомості письменника (Л. Висоцька), компаративного аналізу образу матері у прозі В. Шукшина і Г. Тютюнника (С. Ленська). Відтак, потребує аналізу дискурсу жіночої тілесності як запоруки повноцінного існування жінки у художньому тексті письменника - «...жіноча тілесність – то є буття, жіноче тіло є постійно відкритою онтологічною можливістю переживання жінкою себе як жінки, тобто є умовою можливості самореалізації жінки у своїй жіночості».

Метою статті є аналіз концепції людини, розгорнутий через образи жінок (дівчини, матері, бабусі); осмислення дискурсу тілесності на рівні художнього вираження у малій прозі Григора Тютюнника.

На зламі ХХ-ХХІ ст. учені констатують суттєву зміну ставлення до тіла, розмежовуючи концепти тіло та тілесність. Як відомо, вони відрізняються вже за обсягом: тіло входить до тілесності як її ядро, проте остання займає більший простір [3, с. 90]. Необхідність сучасного прочитання творчого доробку Григора Тютюнника продиктована прагненням заглибитись у художню тканину прозових текстів, у яких закодовані множинні смисли.

Оповідання зі збірки «Зав'язь» (1966 р.) – це яскраві малюнки з життя, сповнені яскравої образності та гостроти. Цей жанр цілком відповідав і характеру письменника, вимогливому до себе та інших, оскільки потребував суворой самодисципліни та інтенсивності думки, максимальної зібраності та зосередження. І письменник умів у короткій новелі повно, багатогранно розкрити внутрішній світ героя. Здавалося б, такий суворий чоловік не може заглибитися у психологію жінки, зрозуміти особливості світовідчуття,

відчутти порухи її душі. Однак, зображуючи життя героїнь, світу, в якому вони побутують, прозаїк тонко відчуває і розкриває драматизм жіночої долі, закинutoї у лихоліття воєнного та повоєнного життя. Практично всі жіночі персонажі Григора Тютюнника взяті з власного життя письменника й відповідно були об'єктом захоплення чи несприйняття, символом самореалізації його чоловічого «Я».

Новела «Зав'язь» окреслює світоглядну проблематику художнього мислення автора, презентує концепцію людини на рівні зображення взаємин між чоловіком і жінкою, що перебувають у стадії формування й становлення особистості. Саме поняття «зав'язь» стає у творі символом зародження нового у природі та в житті героїв. Симпатія юнака та дівчини схожа на весняну зав'язь, а квітучий сад, бруньки на деревах символізують очікування нового дорослого, непізнаного. Відтак, поняття тілесності у цьому творі не можна обмежити до уявлення про тіло як організм, це «світ символів, асимільований у тілі» [4, с. 66]. У творі є лише натяк на перше кохання, природа стосунків молодих людей має яскраво виражену сексуальну складову. До речі, колоритний дід добре усвідомлює, що відбувається з онуком: «Ото женишиш на тій прояві, то кислички тобі, внуче, не тільки снитимуться, а ще й привидяться... бо то дівка з тієї куряви, що чорти на дорогах крутять!» [6, с. 26]. Варто наголосити, людське тіло зображується Григором Тютюнником на рівні відчуттів, без оголення і надмірностей, крізь призму жіночої сексуальності: «Соня раптом зупиняється, стає навшпиньки і потихеньку, обома долонями, нахиляє до себе мою голову. На якусь мить я бачу її сухі вимогливі очі і чую сором'язливий шепіт» - головний герой, перебуваючи в полоні юнацької пристрасті, «...вже нічого не бачить і не чує», дідові настанови залишаються в іншому вимірі. Письменник делікатно, але у звичній для себе реалістичній манері описує силу людської фізіології, адже саме лібідо відповідає за продовження роду, самореалізацію чоловічого і жіночого начала. Тіло визнають найважливішим виміром людяності й розглядають як основний предмет гуманітарного знання, ґрунтованого на досвіді. Важливою тезою при цьому є мислення через тіло: «Тіло – не лише суттєвий вимір нашої людської природи, але й основний інструмент усіляких людських звершень» [1, с. 45]. Зосереджуючись на конкретних питаннях, Григор Тютюнник у художніх параметрах аналізує те, що складає йоточує людину.

Психоаналітичну складову має оповідання «У сутінки». Зигмунд Фройд у праці «Леонардо да Вінчі» зауважив, що першопопштовхом у творчій біографії митця може бути психічна травма. В цьому сенсі творчість варто розглядати як художньо відтворену реакцію душевного болю. На думку молодшої дослідниці Лесі Висоцької, «акцент на больових відчуттях свідчить про пережиту в дитинстві Григором Тютюнником психічну травму». Головний герой твору переживає внутрішній конфлікт із матір'ю, з самим собою, можливо, зі світом, спровокований давньою зрадою найріднішої людини. Григор Тютюнник не уникає заглиблення у цю проблему, правдиво описуючи події, які травмували тоді ще малого хлопця: «...вони ждуть його увесь вечір та й цілий день ждали. Знають, що в нього жінка і діти, знають, що завтра наші ворота будуть облиті дьогтем». Почуття провини за батька, нереалізованої помсти кривдникам, переростає у відчуження і біль. Описуючи жіночу привабливість матері («красиве дівоче лице, з чорною родимкою на підборідді. Довге волосся, скручене кубликом, або ж розсипане звивистими струмочками по плечах»), автор наче відволікається від душевних мук. Однак, сприйняття крізь призму тілесності розщеплює свідомість героя, він раптом розуміє, що це - «...чужа красива жінка, котру я чомусь називаю матір'ю» [6, с. 31]. Акцентуючи на фізичній зраді, письменник поглиблює прірву між матір'ю і сином, незважаючи на її запізніле каяття: «Я й так все життя каратиму себе, хоч і не багато вже осталося жити...». Німецька дослідниця А. Ассманн у зв'язку із пам'яттю тіла буквально говорить про «втілення»: моральними свідками вона називає тих, у чий тіла й душі безпосередньо вписане насильство. «Тіло катованого й травматизованого є постійною ареною злочинного насильства і тим самим водночас «пам'яттю» свідків, яку не можливо так просто оприлюднити у вигляді переданого кимось послання. Моральний свідок не є вмістилищем послання, вмістилище тут саме є посланням» [8, с. 90]. У випадку автора, травма, нанесена матір'ю, спровокувала зболений тип світосприйняття і світовідображення, появу письменника з відкритою раною в душі. Традиційний образ жінки-матері, як втілення ніжності, ласкавості, вміння розрадити і втішити, реалізовано дуже скупко, без авторського заглиблення в цю ділянку жіночої душі (оповідання «Дивак», «Перед грозою», «Смерть кавалера», «Сито, сито...»). Матері у творах Тютюнника поділено на два типи: демонічні жінки, які прагнуть кохання, і примітивізовані жінки-господині. Образ Матері змінено під впливом глибоких внутрішніх суперечностей художника «правди життя».

Еволюцію художньої концепції Григора Тютюнника простежуємо через інтерпретацію образу жінки в оповіданні «Комета», яке недооцінене критикою. Головною темою цього твору можна вважати любов і смерть, Ерос і Танатос. У житті старого самітника Юхима було дві пристрасті – юна Тетянка і маленьке лошя, першу забрала смерть, а коника вкрали люди. Кількома штрихами письменник змальовує молоду дівчину, але робить це у звичній для себе манері: «Юхим собою гарний був, сказати, показний. Та й Тетяна чепуренька. Було, зустрінуться на леваді, та як пообнімаються, то так наче й помирають...» [6, с. 36] Варто звернути увагу, що тілесний аспект кохання залишає у свідомості героя настільки сильний спогад, що він так і не створює сім'ю, не зазнає родинного щастя. Тілесні повідомлення у вигляді

інтенсивних моментів щастя, а ще частіше травм та болю передають особистісну, культурну чи соціально-історичну інформацію, будучи безпосередньо пов'язаними з «пам'яттю тіла». Григор Тютюнник дає старому шанс на душевне зцілення в образі коника «Комети», але бажання автора зіштовхується з жорстокою реальністю.

Концептуальним підґрунтям творчих пошуків Григора Тютюнника було формування такої моделі людських відносин, яка має реалістичну автобіографічну будову. У його текстах і «саме тіло все більше підлягає читанню, розумінню, інтерпретації, генетичному розшифровуванню...» [1, с. 66]. У контексті вищесказаного, цікавим, на наш погляд, є оповідання «Печена картопля», головною героїнею якого є Палажечка – «чепурненька, метка, хоч уже трохи й підтоптана дівчина». Аналізуючи цей твір, спостерігаємо прорив тілесності у свідомості молодой жінки, вона є носієм сильного чуттєвого потягу. Тілесність у цьому конкретному випадку становить собою не тільки самореалізацію сексуальної функції, а включає чисельні психологічні репрезентанти: фантазію, потяг, мотивацію, емоції. Героїня використовує можливий арсенал засобів для досягнення мети: «Тимоха підвівся й, опинившись лицем до лица з Палажечкою, побачив, як затремтіли її блискучі, зламани посередині брови, а вії миттю злетіли вгору, одтуливши терпкі смоляні очі» [6, с. 95]. Як відомо, тілесна ідентичність жінок має сексуальну семантику, яка реалізується через еротичність, упевненість, сексуальність. З віком позиціонування себе через «соціальну привабливість» (орієнтовану на суспільні стандарти жіночого тіла) змінюється «сексуальністю», яка відображає сформованість сексуального лібідю.

Тілесність у новелі «Холодна м'ята» представлена у вигляді створення психологічного портрета за допомогою опису зовнішніх, тілесних особливостей персонажа. Письменник знайомить нас із трьома жінками – носіями різних типів тілесності. Старшокласниця Леся, захоплена Андрієм із часів його офіцерства, постає у сором'язливій юнацькій красі: «Тепер перед ним стояла дівчина, на яку вже неможливо було просто кинути погляд, але й милуватися нею, тим більше йому, жонатому чоловікові, теж було незручно» [6, с. 65]. Несподіваною появою дівчина повертає героя у щасливе минуле, провокує «відвертий і сміливий погляд». Вони удвох можуть почути аромат холодної м'яти, який позбавляє Андрія сну: «...не можна так мислити і жити, коли земля пахне торішніми травами і молодію м'ятою, вічністю і миттю...» [6, с. 67]. Образ Лесі виражає такий аспект тілесності як тіло – носій духу, виразник чистоти душі.

Тип зрілої сформованої сексуальності втілює Клава – дружина головного героя, стосунки з якою зведено до «якогось хворобливого фізичного примирення», а відсутність кохання «заганяє в куток»: «Тоді він ненавидів у ній все: тонку викохану талію, гарячі ноги і навіть ім'я: Клава, вокал... – чортзна-що!» [6, с. 65]. Жіноча чуттєвість егоїстичної дружини реалізована крізь призму тілесності й персоналізована у архетип Афіни. Клавдія «скучає за веселою матроською самодіяльністю», прагне дістатися чоловічого світу та підвищити власну значущість в очах чоловіка через секс. Григор Тютюнник зосереджує увагу на таких складових тілесності: тіло як будова; тіло як засіб спілкування. Окрему, домінуючу роль у сюжеті відіграє теща – Степанида Трохимівна, нереалізована сексуальна енергія якої переростає у відкриту агресію до зятя: «...теща зненавиділа його, почала звати на «ви», і хата, немов зрозумівши свою господиню, спохмуріла й залякла в німому презирстві...» [6, с. 64]. Це типовий фрейдистський тип із яскраво вираженою сублімацією – вчителька з «начищенням значком відмінника наросвіти». Завдяки геніальному Фройдю наука відкрила феномен – перемикання сексуальної енергії на іншу сферу діяльності. Письменник у такий спосіб наче захищає психіку жінки, яка позбавлена чоловічої уваги. Отже, концепцію людини, як і світу, в оповіданнях Григора Тютюнника зі збірки «Зав'язь» осмислюємо через взаємозалежність статей. Жінки у творах письменника є носіями патріархального устрою, з тяжінням до возвеличення чоловіка. Варто наголосити, що традиційні жіночі образи юної дівчини, жінки-матері, письменник інтерпретує через бажання мати поруч чоловіка: Одарка прагне створити сім'ю з безногим інвалідом війни («На згарищі»), стара Палажка, наділена «грайливим жіночим рухом» («Обмарило»), молодицю Христину «з дідом на слизькому застали» («Тайна вечеря»), учителька музики з «лукавою посмішкою» («Проти місяця»). Зображуючи життя героїнь, світу, в якому вони побутують, автор створює художньо-видові модифікації тілесності. Як ми вважаємо, відправними точками формування засобів художнього вираження тілесності є такі її аспекти: тіло як носій духу, як виразник душі; тіло як будова; як інструмент; тіло як засіб спілкування. Важливо зауважити, тілесність у творах Григора Тютюнника є одним із структурних елементів літературної концепції письменника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барахов В. С. Литературный портрет (Истоки, поэтика, жанр) : монография / В. С. Барахов. – Л. : Наука, 1985. – 321 с.
2. Быкова И. А. Типология портрета персонажа в художественной прозе А. П. Чехова / И. А. Быкова // Языковое мастерство А. П. Чехова. – Ростов н/Д., 1990. – С. 38–46.
3. Галанов Борис. Живопись словом / Б. Е. Галанов. – М. : Сов. писатель, 1974. – 344 с.

4. Гречнев В. Я. Жанр литературного портрета в творчестве М. Горького / В. Я. Гречнев. – М. – Ленинград : Наука, 1964. – 132 с.
5. Демчук Н. Портрет у прозі Т. Шевченка : (Мікропоетика опису в системі екстервентного психологічного аналізу) / Н. Демчук. – Львів : Літопис, 1999. – 44 с.
6. Жиленко Ірина. Homo feriens : Спогади / Ірина Жиленко ; передм. Михайлини Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2011. – 816 с.
7. Костюк Е.Н. Поэтика портрета «разочарованного» героя в русской литературе первой половины XIX века : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Е. Н. Костюк. – К., 1991. – 17 с.
8. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
9. Семенчук І.Р. Мистецтво портрета : навч. посібник / І.Р. Семенчук. – К. : Ін-т сист. досліджень, Київський ун-т, 1993. – 188 с.
10. Сырица Г. С. Поэтика портрета в романах Ф.М. Достоевского : монография / Г.С. Сырица. – М. : Гнозис, 2007. – 407 с.
11. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури: трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст. : монографія / К. Сізова. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 356 с.